

starih verovanja o herojskom karakteru srpskog naroda" (Jovanović, 1957). Na delu je bilo i ostalo ogromno nerazumevanje koje je proisticalo iz himere – nacionalnog programa – koji će napisati "umovi" a ostvariti narod po cenu svih žrtava i "jednom za sva vremena" ostvariti ideal "velike" države. Pri tom, ne stoji moguća teza da svaka ocena "nacionalnog programa" proističe iz uspešnosti njegovog sprovođenja, pri čemu bi trenutno ostvarenje vodilo pozitivnom vrednovanju, a neuspeh negativnom, jer u osnovi vrednovanja može da bude samo njegova sadržinska racionalnost bez obzira na trenutnu realizaciju ili propast.

Pred ratove devedesetih, nacionalističko krilo srpskih intelektualaca razrađivalo je sve moguće varijante "ujedinjenja srpstva". Pri tom se ne može naći nijedan koji bi u svojim razmišljanjima pokazao celovitiji sistem i razrađeniju ideju. Svi njihovi "nacionalni programi" bili su dnevnog karaktera, zavisili od onoga što im je u datom trenutku padalo na pamet kao mogućnost, pa nije čudno što su od svojih "vizija" lako i odustajali. Jedina konstanta bilo je "ujedinjenje srpstva", a specifičnost u gledištima bilo je verovanje u odabranu elitu koja je pozvana da obznani "nacionalni program", tj. put kojim će ono biti ostvareno. Prednjačio je Dobrica Ćosić koji je još krajem 80-ih eksplicirao njegove nosioce i tvorce, prepoznajući ih u piscima i uopšte u intelektualcima koji su nekad oglašavali ujedinjenje nacije, a "danas oglašavaju i njihovo razjedinjenje". Po njemu "srpski intelektualci stoje pred novim istorijskim izazovom: oglašavanje novog nacionalnog programa. Oni ga danas šapuću, o njemu se uglavnom usmeno spore, ali ga još uvek u bitnim sadržajima ne imenuju" (Ćosić, 1992). Slično, i po Vasiliju Krešiću nacionalni programi su "acta secreta" za koje zna samo najuže rukovodstvo (u: Vučelić, 1992), a po Mihailu Markoviću nacionalni program je "delo nekoliko odgovornih, mudrih ličnosti – intelektualaca i političara" (Marković, 1994).

Ćosić je početkom devedesetih programski pisao: "...ne težiti etnički čistoj Srbiji, ali osloboditi one koji se sa Srbima ne osećaju slobodnim i koji Srbima ograničavaju i zagađuju slobodu na njihovoj zemlji. Odmah i radikalno početi rešavanje kosovskog pitanja razgraničenjem sa Albancima na osnovi etničkih, istorijskih i kulturnih prava". Prizivao je "kolektivni um", "kolektivnu maštu" koji treba da rade na stvaranju novog nacionalnog programa (Ćosić, 1992), dok je Pavle Ivić očajavao što je "na kraju Prvog svetskog rata srpsko političko vodstvo učinilo sudbonosnu grešku. Trebalo je izabrati opciju Velike Srbije, koja bi obuhvatila sve zemlje sa srpskom većinom, eventualno i bosanske muslimane, tada još nacionalno neuobličene, i ništa više. Zapadnu među trebalo je postaviti otprilike tamo gde su sada granice srpskih krajina" (Ivić, 1991). I Ljubomir Tadić je bio zagovornik programa ujedinjenja svih Srba i stvaranja velike Srbije. Verovao je "da su sve opozicione partije u Srbiji, izuzev UJDI-a, bliske u stavu da srpski narod treba da živi u jednoj državi", kao i da se "nikada ne možemo odreći fundamentalnog cilja", "da se 200 godina borbe srpskog naroda za oslobođenje i ujedinjenje pobriše gumom i da se kaže – mi se odričemo velike Srbije, ne, to ne može". Tvrdio je da "vojni gubitak Srpske Krajine i slavonskih zemalja, gde su Srbi bili većina, mi ne smemo nikada prihvatiti kao definitivni gubitak" već "kao okupaciju trenutno jače sile" pa te krajeve ne treba smatrati izgubljenim već okupiranim, kao i da "mi pretendujemo na te krajeve kao na naše krajeve" (Tadić, 1999). A po Mihailu Markoviću, "ako do dogovora o Jugoslaviji ne dođe, druga moguća opcija je federativna zajednica Srbije, Crne Gore, Makedonije, Bosne i Hercegovine i Krajine. Ukoliko bi bosanski muslimani i Makedonci odbili da ostanu u takvoj federativnoj zajednici, preostala bi treća opcija: samostalna država srpskog naroda u koju bi ušle Srbija, Crna Gora, srpski deo Bosne i Hercegovine i Krajina" (Marković, 1994). I Milorad Ekmečić je smatrao da se srpski narod "mora ujediniti u višem stepenu nego što je sada. Ostatak Jugoslavije, kojoj bi se pridodali srpski delovi iz Hrvatske, kao posebno telo, jeste jedno od najbližih rešenja" (Ekmečić, 1992). Iako teorijski protivnik "religijskog nacionalizma", Ekmečić sasvim praktično postavlja srpski nacionalni program tvrdeći da je u Bosni katastar pokazivao "da su Srbi držali 64% cele zemlje" (Ekmečić, 1999).

I Miodrag Jovićić je verovao da je srpski nacionalni interes "bez svake sumnje, okupljanje svih Srba u jednoj državi", što po njemu "ne znači nikakvo stvaranje Velike Srbije, čiji je naziv inače, kako je poznato, austrijskog porekla, nego jednostavno stvaranje Srbije, tolike kolika je, kao jedinstvene države srpskog naroda", zaključujući da "praktično u pitanju su Republika Srpska i Republika Srpska Krajina" (u: Knežević, 1994). Zanimljivo je da mnogi savremeni intelektualci nacionalističke provenijencije ponavljaju istu rečenicu da je "velika Srbija" austrijski, odnosno hrvatski produkt. "Velika Srbija je jedna od neprijateljskih floskula smišljenih u austrougarskim ratnim štabovima" (M. Bečković u: Vučelić, 1992), "bauk velike Srbije stara je krilatica koja je u nacionalnu podsvest nesrpskih nacija ucepljena već u vreme tzv. veleizdajničkih procesa" (Lj. Tadić u: Vučelić, 1992), "stara je praksa nekadašnje, austrougarske politike bila da svaku srpsku misao proglasi za velikosrpsku" (V. Krešić, u: Vučelić, 1992)... Ko je prvi među njima tu misao izbacio teško je proceniti, tek u nju su verovali i vezivali je za veleizdajničke procese početkom veka. Zanimljivo bi bilo njihovo mišljenje o čemu su onda pisali Svetozar Marković, ili bilo koji od autora iz 19. veka koji su, bilo negirajući ili priželjkujući, pominjali baš "veliku Srbiju"? Pišući 1991. o aktivnosti Srpskog kulturnog kluba pred Drugi svetski rat, i objavljujući njihove tekstove u osvit ratova 90-ih, Jovićić je definisao svoje shvatanje trenutnog nacionalnog programa identifikujući ga sa nacionalnim programom ove grupacije. Ocenjujući da je srpska nacionalna svest "između dva rata bila u velikoj meri zapuštena", on konstatuje da se Klub "u plemenitoj borbi za srpstvo" zalagao za ideje koje su "uglavnom danas naše i da nam predstoje manje-više iste borbe u koje se i Srpski kulturni klub u svoje vreme upuštao" (Jovićić, 1991). A u čemu su se sastojale te iste borbe Srpskog kulturnog kluba poznih 30-ih i srpskih intelektualaca početkom 1991? U konstatacijama objavljivanim u njegovom listu "da je srpska Otadžbina svugde gde god je Srba, od Subotice do Dalmatinskog Kosova kraj Šibenika, i od Sušaka do Đevdeliše. Sve zemlje gde god Srbi žive, bez obzira na plemensko-administrativne podele već izvršene ili koje će se izvršiti, srpske su zemlje isto onoliko koliko i hrabra Šumadija i koliko i gordi Lovćen. Srpske su zemlje i Kordun i Lika i delovi Dalmacije i delovi Slavonije", i "srpska Vojvodina i srpska Bosna", uz usklik "jednoimenoj i jednokrvnoj braći" da su sa njima "jedno i nedeljivo zauvek" i da se na njih "i u dobru i u zlu mogu neograničeno osloniti" (M.M. 1939). Posebno mesto u programskim